

Η ΕΦΑΡΜΟΓΗ ΤΩΝ ΑΡΧΩΝ ΤΗΣ ΒΙΩΜΑΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΣΤΗΝ ΚΛΙΝΙΚΗ ΑΣΚΗΣΗ ΦΟΙΤΗΤΩΝ

Σιγάλας, Μ. Ιωάννης¹, Τρακάκη, Θάλεια², Καλύβα, Χριστίνα³, Καραγιάννης, Δημήτρης⁴

Περίληψη

Το άρθρο που ακολουθεί περιγράφει το πρόγραμμα κλινικής άσκησης φοιτητών στο Κέντρο Παιδοψυχικής Υγιεινής Αθήνας. Το πρόγραμμα αυτό στοχεύει στην απόκτηση πρακτικών δεξιοτήτων από τους φοιτητές, μέσα από την υπεύθυνη και ενεργό συμμετοχή τους στις δραστηριότητες του Κέντρου, την καλλιέργεια ομαδικότητας μεταξύ τους και τη συστηματική καθοδήγηση και υποστήριξη από τους ειδικούς του Κέντρου. Παράλληλα οι ασκούμενοι συμμετέχουν σε δύο βιωματικά σεμινάρια, που διεξάγονται σε εβδομαδιαία βάση και στοχεύουν στη βαθύτερη κατανόηση εκ μέρους τους των βασικών αξιών και αρχών, πάνω στις οποίες στηρίζεται η λειτουργία του Κέντρου.

Εισαγωγή

Στην παρούσα εργασία περιγράφεται η εξελικτική πορεία της σχέσης και η δυναμική που αναπτύσσεται και καλλιεργείται μέσα από τη συνύπαρξη διαφορετικών προσώπων και προσωπικοτήτων, στη διάρκεια του προγράμματος κλινικής άσκησης φοιτητών στο Κέντρο Παιδοψυχικής Υγιεινής (ΚΠΨΥ) Αθήνας. Σ' αυτό το συναρπαστικό ταξίδι, οι ειδικοί, όντας σε μια υπαρξιακή αναμέτρηση με την επαγγελματική τους ευθύνη, συμπορεύονται με τη νέα γενιά, η οποία, στο ξεκίνημα της σταδιοδρομίας της, αναζητά τα εφόδια, την έμπνευση, το όραμα και τη στάση ζωής, προκειμένου να χτίσει τη δική της ταυτότητα.

Η κλινική άσκηση φοιτητών αποτελεί τη σημαντικότερη συνιστώσα του πολυεπίπεδου και πολυεστιακού εκπαιδευτικού προγράμματος, που έχει διαμορφωθεί σταδιακά στο ΚΠΨΥ εδώ και τριάντα χρόνια. Όπως και κάθε άλλη εκπαιδευτική δραστηριότητα του ΚΠΨΥ, έτσι και η άσκηση των φοιτητών στηρίζεται στις αρχές της Βιωματικής Εκπαίδευσης. Οι φοιτητές αφήνουν τη δεκτική - παθητική στάση, που συνήθως ζητείται στη διάρκεια των σπουδών, ενεργοποιούνται και συμμετέχουν ουσιαστικά στη λειτουργία του Κέντρου, διεκδικούν την ανάπτυξη κατάλληλων πρακτικών δεξιοτήτων, συνεργάζονται μεταξύ τους και με τους ειδικούς του Κέντρου και συμμετέχουν σε εκπαιδευτικά σεμινάρια, που σκοπό έχουν την

-
1. Παιδοψυχίατρος.
 2. Κοινωνική Λειτουργός, τ. Εργαστηριακή Συνεργάτης, τμήμα Κοινωνικής Εργασίας, ΑΤΕΙ Αθήνας.
 3. Παιδοψυχίατρος, Υποδιευθύντρια ΚΠΨΥ Αθήνας.
 4. Παιδοψυχίατρος, Διευθυντής ΚΠΨΥ Αθήνας.

επαφή τους με το καταστάλαγμα της εμπειρίας των εκπαιδευτών, αλλά και την ανάπτυξη οικειότητας και ομαδικού πνεύματος μεταξύ τους.

Αξίζει να τονιστεί εδώ ότι η βιωματική άσκηση των φοιτητών, και ειδικά των κοινωνικών λειτουργών, αποτελεί σημαντικότερη συνιστώσα στη γενικότερη εκπαιδευτική τους εμπειρία, γιατί μαθαίνουν πώς να χρησιμοποιούν τον εαυτό τους ως το βασικό "εργαλείο" της δουλειάς τους. Άλλωστε, η διαμόρφωση της επαγγελματικής συνείδησης επιτυγχάνεται όχι μόνο μέσα από τη γνώση, αλλά και την αντικειμενικότητα, την κρίση, τη φαντασία, την ευθύνη, την αυτονομία καθώς και την ταύτιση με την επαγγελματική δεοντολογία και κουλτούρα (Ταυλαρίδου-Καλούτση και Παπαφλέσσα, 2007).

Μέσα από την απευθείας δουλειά τους με τους εξυπηρετούμενους, τη συμμετοχή τους στις ευρύτερες δραστηριότητες και την κατάλληλη εποπτική διεργασία, οι ασκούμενοι διαμορφώνουν σταδιακά την επαγγελματική τους ταυτότητα. Έτσι, βιώνοντας εμπειρίες εργασίας σε διάφορα πλαίσια, έχουν τη δυνατότητα να αντλούν πλούσια ερεθίσματα από πολλές πηγές, οι οποίες συμβάλλουν στις ταυτοποιητικές διεργασίες, που απαιτούνται προκειμένου να γίνουν επαγγελματίες κοινωνικοί λειτουργοί (Ταυλαρίδου-Καλούτση και Παπαφλέσσα, 2007).

Το εκπαιδευτικό πρόγραμμα του ΚΠΨΥ έχει περιγραφεί αλλού ως σύνολο (Σιγάλας και συν., 2012), ενώ η παρούσα εργασία αφορά κυρίως την ανάλυση των ανωτέρω αρχών και μεθόδων, βάσει των οποίων γίνεται η άσκηση των φοιτητών στο ΚΠΨΥ.

Λέξεις κλειδιά: κλινική άσκηση, φοιτητές Κοινωνικής Εργασίας, βιωματική εκπαίδευση.

Βασικές Αρχές

Ο κύριος σκοπός της λειτουργίας του Κέντρου Παιδοψυχικής Υγιεινής (ΚΠΨΥ) Αθήνας είναι η προαγωγή της ψυχικής υγείας των παιδιών και των εφήβων, και, συγχρόνως, η προαγωγή της λειτουργικότητας των οικογενειών (Karagiannis et al, 1996, <http://www.kepsya.gr/>). Αφότου ανέλαβε τη διεύθυνσή του ο Δημήτρης Καραγιάννης, οι βασικές αρχές λειτουργίας του ΚΠΨΥ, που καθορίζουν τόσο το κλινικό, όσο και το εκπαιδευτικό του έργο, στηρίζονται στη Συστημική Θεώρηση (Βασιλείου, 1988, Vassiliou & Vassiliou, 1983, Polychroni, 2016). Μάλιστα το ΚΠΨΥ είναι ο πρώτος δημόσιος φορέας ψυχικής υγείας στην Ελλάδα που εφάρμοσε την Οικογενειακή Θεραπεία ως βασική θεραπευτική μέθοδο (Καραγιάννης, 1994).

Σύμφωνα με τη Θεώρηση αυτή, τα φαινόμενα της ζωής γενικά και ειδικότερα ο Άνθρωπος και οι κοινωνικές ομάδες που δημιουργεί, δεν είναι δυνατό να μελετώνται και να κατανοούνται, εάν αντιμετωπίζονται στατικά, ξέχωρα από το περιβάλλον τους, αλλά μόνο εάν προσεγγίζονται δυναμικά, ως διεργασίες, δηλαδή σαν αλληλουχίες γεγονότων που εξελίσσονται ακατάπαυστα στον χωροχρόνο. Ένα σύνολο διεργασιών που ανεκρίσσονται σε

αλληλεξάρτηση, αλληλοσυσχέτιση και σε αμοιβαία ολόπλευρη συναλλαγή, όπου η κάθε διεργασία αλλάζει όλες τις άλλες, ενώ συγχρόνως μεταβάλλεται από αυτές, απαρτίζουν ένα "Σύστημα". Οι ιδιότητες ενός Συστήματος δεν μπορούν να αναχθούν στο άθροισμα των ιδιοτήτων των μερών του, γεγονός που οφείλεται στις διαρκείς συναλλακτικές σχέσεις, οι οποίες αναπτύσσονται μεταξύ των διεργασιών του Συστήματος. Δεδομένου μάλιστα ότι αυτές οι συναλλακτικές σχέσεις είναι πάντοτε αμφίδρομες, γίνεται αδύνατο για τον παρατηρητή να διακρίνει γραμμικές σχέσεις αιτίου - αιτιατού μεταξύ των διεργασιών που απαρτίζουν το Σύστημα.

Στα πλαίσια της Συστημικής Θεώρησης ο Άνθρωπος ορίζεται σαν ένα ζωντανό Σύστημα, που απαρτίζεται από διεργασίες βιολογικές, ψυχοκοινωνικές, κοινωνικοπολιτιστικές και οικονομικοκοινωνικές σε ολόπλευρη μεταξύ τους συναλλαγή. Από τον ορισμό αυτό γίνεται προφανές ότι η επιβίωση και η ανάπτυξη του Ανθρώπου είναι δυνατή μόνον αν δομεί και γίνεται μέλος κοινωνικών ομάδων με προοδευτικά αυξανόμενη οργανωμένη συμπλοκότητα, δηλαδή της Οικογένειας, της Κοινότητας, της Κοινωνίας, καθώς και των δευτερογενών κοινωνικών ομάδων (σχολείο, εργασία κλπ). Έτσι λοιπόν μπορούμε να κατανοήσουμε το Σύστημα Άνθρωπος ως ένα σύμπλοκο δυναμικό πεδίο, που συναπαρτίζεται από την ολότητα των δυναμικών του σχέσεων, η οποία του επιτρέπει να εκπληρώνει τους βασικούς του σκοπούς, δηλαδή να δημιουργεί, να παράγει και να ανταλλάσσει τα εξαγόμενα. Προκειμένου όμως να αναπτύσσονται ανεμπόδιστα οι λειτουργίες αυτές είναι αναγκαία μια βασική προϋπόθεση: Η λειτουργία των κοινωνικών ομάδων, μέσα στις οποίες εντάσσεται ο Άνθρωπος, πρέπει να στηρίζεται σε συνεργατικές - συλλογικές σχέσεις. Γιατί, όταν οι κοινωνικές ομάδες στηρίζονται σε ανταγωνιστικές και εκμεταλλευτικές σχέσεις, τότε αναπτύσσεται ψυχοκοινωνική εκμετάλλευση ανάμεσα στα μέλη τους με βαρύτερες δυσλειτουργικές συνέπειες, που σταδιακά γενικεύονται.

Εφαρμόζοντας και αναπτύσσοντας τις αρχές, το ΚΠΨΥ κατόρθωσε να μετεξελιχθεί σταδιακά «από γραφειοκρατικός οργανισμός, που στηρίζει την λειτουργία του σε ένα σύστημα κανόνων και πρακτικών με υψηλή αντίσταση σε κάθε απόπειρα αλλαγής, και στην οποία ο εργαζόμενος λειτουργεί με βάση τον φόβο, την συνήθεια, τα επενδεδυμένα νόμιμα ή άνομα συμφέροντα, ακολουθώντας την αρχή της ήσσονος προσπάθειας και χαμένος στην ανωνυμία, σε ένα ανοιχτό, ευέλικτο Ανθρώπινο Σύστημα» (Karagiannis et al, 1996).

Σύμφωνα με τα ανωτέρω, το ΚΠΨΥ διαμόρφωσε σταδιακά ένα σύνθετο εκπαιδευτικό πρόγραμμα για τους φοιτητές, που το επιλέγουν για την πρακτική τους άσκηση, βασισμένο στις πραγματικές τους ανάγκες, όπως αυτές αναδύονται στην τελική φάση της ακαδημαϊκής τους εκπαίδευσης. Με τον όρο «εκπαίδευση» εννοούνται «όλες οι δραστηριότητες που έχουν σκοπό την επίδραση με συγκεκριμένο τρόπο στη σκέψη, στο χαρακτήρα και στη σωματική αγωγή του ατόμου. Από τεχνικής πλευράς, με τη διαδικασία της εκπαίδευσης αποκτώνται

συγκεκριμένες γνώσεις, αναπτύσσονται δεξιότητες, ικανότητες, ενώ διαμορφώνονται αξίες. Η εκπαίδευση γίνεται με βάση συγκεκριμένες μεθόδους (θεωρητική διδασκαλία, επίδειξη, ανάθεση εργασιών, πρακτική εξάσκηση, κλπ), σε ένα ειδικά σχεδιασμένο πρόγραμμα, με συγκεκριμένους μαθησιακούς στόχους και είναι οριοθετημένη χρονικά» (Marples, 2003, Ξωχέλης, 2015). Συχνά όμως τα πτυχία, που χορηγούνται στο τέλος της εκπαιδευτικής διαδικασίας, δεν πιστοποιούν ότι οι κάτοχοί τους είναι σε θέση να εξασκήσουν πρακτικά τις εργασίες για τις οποίες εκπαιδεύτηκαν, ούτε ότι γνωρίζουν πού και πώς θα τις αποκτήσουν. Απαιτείται λοιπόν η «σύνδεση της θεωρίας με την πράξη» (Καλλινικάκη, 2011), η οποία επιδιώκεται μέσω της πρακτικής άσκησης, ή της «κατάρτισης», παρόμοιας διαδικασίας, που έχει και χρησιμοποιηθεί πολύ στις εκπαιδευτικές πρακτικές με ενηλίκους (Κόκκος, 2005, Peters, 1967).

Οι φοιτητές, που ασκούνται στο ΚΠΨΥ, βρίσκονται στο τέλος των ακαδημαϊκών τους σπουδών και σαφώς αναζητούν την ανάπτυξη πρακτικών δεξιοτήτων, ώστε στη συνέχεια να μπορέσουν να εξασκήσουν το επάγγελμά τους. Χρειάζεται συνεπώς να μάθουν τον τρόπο να τις αναζητούν και, στην πραγματικότητα, να τις διεκδικούν από τους εκπαιδευτές τους. Χρειάζεται δηλαδή να εγκαταλείψουν την παθητική – δεκτική στάση, η οποία συνήθως καλλιεργείται στη διάρκεια των σχολικών χρόνων, αλλά και στις ανώτερες σπουδές, να ενεργοποιηθούν και να αναλάβουν πρωτοβουλίες, ώστε να συμπληρώσουν την κατάρτισή τους. Για τον σκοπό αυτό χρειάζεται να προσεγγίζονται εκπαιδευτικά ως ενήλικοι, και η κατάρτισή τους να βασίζεται πλέον σε αντίστοιχες μεθόδους (Κόκκος, 2005, Χατζηθεοχάρους και συν, 2010, Χατζηθεοχάρους και συν, 2010). Και, εφόσον είναι ενήλικοι (ή σχεδόν ενήλικοι ψυχοκοινωνικά), χρειάζεται να προσεγγίζονται με αυτό τον τρόπο από τους ειδικούς του Κέντρου, που αναλαμβάνουν την άσκησή τους. Ορισμένα χαρακτηριστικά των ενηλίκων εκπαιδευομένων, όπως έχουν παρατηρηθεί και αναφέρονται στη βιβλιογραφία (Κόκκος, 2005, Χατζηθεοχάρους, 2010) είναι τα εξής:

- Έρχονται στην εκπαίδευση με συγκεκριμένους στόχους.
- Διαθέτουν γνώσεις και ευρύ φάσμα εμπειριών. Οι ασκούμενοι φοιτητές διαθέτουν συνήθως πολλές ακαδημαϊκές γνώσεις, αλλά όχι αρκετή εμπειρία.
- Αποζητούν την ενεργητική συμμετοχή στην εκπαίδευσή τους. Και αν δεν το κάνουν, παραμένοντας σε παθητικότητα όπως έχουν συνηθίσει, χρειάζεται να παρακινήθούν, ώστε να ενεργοποιηθούν. Άλλωστε σε πολλές πηγές αναφέρεται ο ορισμός του Πιαζέ για την εκπαίδευση, ότι συνίσταται στη διαμόρφωση «δημιουργών» (Elias, 1979). Αναφέρεται επίσης στη βιβλιογραφία ότι: Η ενεργητική συμμετοχή σε ένα πρόγραμμα εκπαίδευσης τείνει να «συμβάλει στην ανάπτυξη των κοινωνικών ικανοτήτων των εκπαιδευομένων, ώστε αυτοί να αποκτούν μεγαλύτερη αυτοπεποίθηση και να

γίνονται περισσότερο ικανοί να παίρνουν πρωτοβουλίες, να συνεργάζονται, να επικοινωνούν, να σκέφτονται κριτικά, να επεξεργάζονται εναλλακτικές λύσεις, να μαθαίνουν πώς να μαθαίνουν» (Rogers, 1961, Κοσμόπουλος και Μουλαδούδης, 2003).

- Μαθαίνουν, όταν αντιλαμβάνονται, κατανοούν και αποδέχονται τους στόχους του εκπαιδευτικού προγράμματος.
- Μαθαίνουν όταν ενεργούν και εμπλέκονται στη διαδικασία εκπαίδευσης.
- Μαθαίνουν όταν νιώθουν ενταγμένοι σε μια ομάδα.
- Μαθαίνουν μέσα σε κλίμα που ευνοεί τη συμμετοχή.

Αναφέρεται επίσης (Coureu, 2005, στο: Κόκκος, 2005), ότι, στη διάρκεια μιας μαθησιακής διαδικασίας, εάν προσέχουμε, συγκρατούμε κατά προσέγγιση:

- 10% από αυτά που διαβάζουμε,
- 20% από αυτά που ακούμε,
- 30% από αυτά που βλέπουμε,
- 50% από αυτά που βλέπουμε και ακούμε ταυτόχρονα,
- 80% από αυτά που λέμε,
- 90% από αυτά που λέμε, ενώ ταυτόχρονα εκτελούμε πράξεις που απαιτούν σκέψη και στις οποίες εμπλεκόμαστε ενεργητικά.

Συνεπώς η άσκηση των φοιτητών χρειάζεται να έχει περισσότερο τον χαρακτήρα πρακτικής κατάρτισης, να είναι διαδικασία ενεργητική, συμμετοχική, ομαδική και, συνεπώς, βιωματική. Αναφέρεται συγκεκριμένα για την εκπαίδευση των κοινωνικών λειτουργών: *«Η επαφή με τον άνθρωπο στην κοινωνική του διάσταση δεν αρκεί να περιγραφεί και να κατανοηθεί. Χρειάζεται να γίνει βίωμα.. Έτσι μόνο (ο φοιτητής) μπορεί να υφάνει τη γνώση με το συναίσθημα και να παράγει βοήθεια, υποστήριξη, συμπράσταση, ανάπτυξη και πρόληψη»* (Ταυλαρίδου-Καλούτση και Παπαφλέσσα, 2007). Θεωρούμε ότι η πρόταση αυτή μπορεί να ισχύει για κάθε φοιτητή, που, στη διάρκεια της εργασίας του, προτίθεται να υπηρετεί ανθρώπινες ανάγκες. Οι φοιτητές ασκούνται στην παραγωγή έργου μαθαίνοντας να διεκδικούν και παράγοντας οι ίδιοι έργο με κατάλληλη εποπτεία και καθοδήγηση (Κανδυλάκη, 2008, Τρακάκη και Σιγάλας, 2013).

Παράλληλα οι ασκούμενοι συμμετέχουν σε σεμινάρια, που συμβάλλουν κυρίως στην ουσιαστικότερη γνωριμία τους με τις πρακτικές διαστάσεις των κλινικών δραστηριοτήτων του ΚΠΨΥ και των ειδικών που εργάζονται σε αυτό. Για τον σκοπό αυτόν εφαρμόζουμε τις αρχές της βιωματικής εκπαίδευσης, όπως έχουν διαμορφωθεί στο Αθηναϊκό Κέντρο Μελέτης του

Ανθρώπου (ΑΚΜΑ) από τους Γ. και Β. Βασιλείου, και όπως συνεχίζουν να χρησιμοποιούνται από τους συνεργάτες του, καθώς και πολλούς άλλους ειδικούς των επιστημών του Ανθρώπου (υγειονομικούς, εκπαιδευτικούς κλπ) εκπαιδευμένους στο ΑΚΜΑ, σε πάμπολλες εκπαιδευτικές δραστηριότητες στη χώρα μας και στο εξωτερικό (Πολέμη – Τοδούλου, 2005, Alifragi – Sakka, 2001, Polychroni et al, 2008). Σύμφωνα με τις αρχές της βιωματικής εκπαίδευσης:

- **Οι εκπαιδευόμενοι δεν λειτουργούν σαν παθητικοί δέκτες πληροφοριών, αλλά συμμετέχουν ενεργητικά στις εκπαιδευτικές δραστηριότητες:** (α) με συμμετοχή σε κατάλληλα σχεδιασμένες ασκήσεις (οι οποίες πχ. περιλαμβάνουν προσομοίωση ρόλων), (β) με κατάθεση συναισθημάτων και προσωπικών εμπειριών και, (γ) με επεξεργασία των θεμάτων μέσα σε μικρές ομάδες και κατάθεση – συζήτηση θέσεων και ερωτήσεων στην ολομέλεια. **Συμμετέχοντας στη βιωματική εκπαιδευτική διαδικασία οι εκπαιδευόμενοι:** (α) μαθαίνουν δρώντας, (β) μαθαίνουν από τις συγκινησιακές αντιδράσεις, που τα ερεθίσματα τους προκαλούν, (γ) μαθαίνουν από τη συναλλαγή τους μέσα στη μικρή ομάδα και (δ) μαθαίνουν μπαίνοντας στη θέση του άλλου, μπαίνοντας δηλαδή σε ρόλους. Ή, όπως έχει αναφερθεί αλλού, οι εκπαιδευόμενοι αντλούν νόημα μέσα από την εμπειρία και τη δράση (Dewey, 1916, Πολέμη – Τοδούλου, 2005, Alifragi – Sakka, 2001, Σιγάλας και συν., 2012, Ταυλαρίδου – Καλούτση και Παπαφλέσσα, 2007).

- **Αναπτύσσεται ομαδική διεργασία ανάμεσα στους εκπαιδευόμενους.** Δίνεται ιδιαίτερη έμφαση στη σταδιακή ανάπτυξη εμπιστοσύνης και οικειότητας ανάμεσα στα μέλη της ομάδας των εκπαιδευομένων στη διάρκεια των εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων. Η ομαδική διεργασία αποτελεί μια διαδικασία πολλαπλά ωφέλιμη γιατί: (α) Καθιστά ευκολότερη την ενεργό συμμετοχή και την έκθεση προσωπικών σκέψεων και συναισθημάτων. (β) Αποτελεί καθαυτή σημαντική (ίσως τη σημαντικότερη) εκπαιδευτική εμπειρία, αφού, μέσα από αυτήν ο κάθε εκπαιδευόμενος επιτυγχάνει βιωματική μάθηση σύμφωνα με τις ανάγκες του, το μόνο είδος μάθησης που επιτρέπει ουσιαστική ανάπτυξη στον εργασιακό, αλλά και στον προσωπικό του χώρο. (γ) Οι εκπαιδευόμενοι ασκούνται στην ανάπτυξη «διεπιστημονικής συνεργασίας», που είναι απαραίτητη για ειδικούς, που ασχολούνται με την προαγωγή της ψυχικής υγείας και λειτουργικότητας προσώπων, οικογενειών ή ευρύτερων κοινωνικών ομάδων. *«Οι δεξιότητες διεπιστημονικής συνεργασίας αναφέρονται στην ικανότητα του επαγγελματία να επικοινωνεί και να συνεργάζεται με επάρκεια, θετική διάθεση και δημιουργικότητα με συναδέλφους και με διεπιστημονικούς συνεργάτες, εκπροσώπους συναφών ειδικοτήτων, με στόχο την κοινή διατύπωση διαγνωστικής εκτίμησης, σχεδιασμού και παρέμβασης προς όφελος των εξυπηρετούμενων»* (Δημοπούλου – Λαγωνίκα και συν., 2006).

- **Αξιοποιείται η ανατροφοδότηση.** Στα βιωματικά σεμινάρια, για κάθε εκπαιδευτική δραστηριότητα ετοιμάζεται πρόγραμμα θεμάτων για επεξεργασία. Το πρόγραμμα όμως αυτό μπορεί να τροποποιείται και να εμπλουτίζεται ανάλογα με τις ανάγκες των εκπαιδευομένων, όπως προκύπτουν στη διάρκεια του σεμιναρίου. Για τον εντοπισμό των αναγκών αυτών αξιοποιούνται αφενός οι τοποθετήσεις και τα ερωτήματα που καταθέτουν είτε ατομικά, είτε κυρίως μέσα από τις συζητήσεις σε μικρές ομάδες, και, αφετέρου η ανάλυση της διεργασίας της ομάδας τους, που προκύπτει μέσα από τη μελέτη της συγκινησιακής αλληλεπίδρασης, καθώς και της λεκτικής και εξωλεκτικής επικοινωνίας, που αναπτύσσουν μεταξύ τους και με τους εκπαιδευτές. Έτσι γίνεται προσπάθεια, ώστε η ροή και το περιεχόμενο κάθε προγράμματος να ανταποκρίνονται συνεχώς στις ανάγκες των εκπαιδευομένων.

- **Για τον ρόλο των εκπαιδευτών στη βιωματική εκπαίδευση,** αξίζει να σημειωθούν και τα εξής:

- i. Προκειμένου να γίνεται δυνατή η ανάπτυξη ομαδικότητας ανάμεσα στους εκπαιδευόμενους, είναι αναγκαίο και οι εκπαιδευτές (καθώς και οι διοργανωτές), που συμμετέχουν σε κάθε εκπαιδευτική διαδικασία, να φροντίζουν αντίστοιχα για την ανάπτυξη ομαδικότητας και συνεργατικότητας μεταξύ τους. Έτσι η λειτουργία της ομάδας των εκπαιδευτών γίνεται πρότυπο για τους εκπαιδευόμενους, που έχουν την ευκαιρία να διαπιστώνουν πώς οι εκπαιδευτές επικοινωνούν μεταξύ τους στη διάρκεια του εκπαιδευτικού προγράμματος και πώς αναπτύσσουν τη συνεργασία τους μέσα σε κλίμα εμπιστοσύνης, επιλύοντας και τις οποιεσδήποτε διαφορές που αναφύονται μεταξύ τους. Επίσης οι εκπαιδευόμενοι έχουν την ευκαιρία να παρατηρούν πώς ένας κάθε φορά από τους εκπαιδευτές αναλαμβάνει το 100% της ευθύνης να φέρει σε πέρας μια εκπαιδευτική διαδικασία μαζί τους, έχοντας απόλυτη υποστήριξη από τους υπόλοιπους εκπαιδευτές (Ταυλαρίδου – Καλούτση και Παπαφλέσσα, 2007).

- ii. Σε ένα εκπαιδευτικό πρόγραμμα, που έχει τα χαρακτηριστικά που προαναφέρθηκαν, ο εκπαιδευτής δρα περισσότερο σαν συντονιστής και καταλύτης των μαθησιακών διαδικασιών, μέσα από τις οποίες ο κάθε εκπαιδευόμενος αποκομίζει ό,τι χρειάζεται ή ό,τι είναι έτοιμος να μάθει, παρά σαν μια παραδοσιακή πηγή πληροφοριών (Σιγάλας και συν., 2012, Rogers, 1972).

Περιγραφή του Προγράμματος Πρακτικής Άσκησης

Γίνεται σε συνεργασία με δημόσιες σχολές τρίτοβάθμιας ακαδημαϊκής εκπαίδευσης και αφορά προπτυχιακή ή μεταπτυχιακή κλινική άσκηση ψυχολόγων, κοινωνικών λειτουργών, λογοπεδικών, ειδικών παιδαγωγών, εργοθεραπευτών, ειδικών επαγγελματικού προσανατολισμού, καθώς και επισκεπτριών υγείας στο Κέντρο μας. Η άσκηση των

σπουδαστών διαρκεί 6 - 9 μήνες. Ο υπεύθυνος κάθε ειδικότητας στο Κέντρο έχει την ευθύνη της άσκησης της αντίστοιχης ομάδας σπουδαστών, καθώς και της επικοινωνίας με τις αντίστοιχες σχολές. Παράλληλα κάθε σπουδαστής έχει τον προσωπικό του εκπαιδευτή – επόπτη. Τέλος, η Ομάδα Εκπαίδευσης έχει τη συνολική ευθύνη της εκτέλεσης, του συντονισμού και της εποπτείας του εκπαιδευτικού προγράμματος των σπουδαστών στο Κέντρο.

Οι στόχοι της εκπαίδευσης των ασκουμένων φοιτητών είναι οι εξής (Τρακάκη και Σιγάλας, 2013):

- **Η ανάθεση υπεύθυνου έργου.** Κάθε ασκούμενος φοιτητής αναλαμβάνει υπεύθυνη εργασία, ανάλογη με το επίπεδο της εκπαίδευσης και της προσωπικής του ανάπτυξης, με κατάλληλη εποπτεία. Κανείς ασκούμενος δεν παραμένει απλός παρατηρητής της λειτουργίας του Κέντρου στη διάρκεια της εκπαίδευσής του σε αυτό. Έτσι οι ασκούμενοι αποκτούν πρακτικές δεξιότητες, απαραίτητες για την επιτυχή ένταξή τους στο μελλοντικό εργασιακό τους περιβάλλον.
- **Η ανάληψη προσωπικής ευθύνης του φοιτητή για την άσκησή του.** Προσπαθούμε να εμπνεύσουμε τους φοιτητές να συμμετέχουν ενεργητικά στη διαδικασία της εκπαίδευσής τους, αφήνοντας τον ρόλο του «παθητικού ακροατή». Έτσι γίνεται προσπάθεια να εκπαιδεύονται οι φοιτητές στην ανάπτυξη συνεργατικότητας (μεταξύ τους και με το προσωπικό του Κέντρου), δημιουργικότητας, διαπραγματευτικής ικανότητας (και μαχητικότητας όσον αφορά την εκτέλεση του εκπαιδευτικού τους προγράμματος) και, κυρίως, να συμμετέχουν με ενθουσιασμό στη διαδικασία της μάθησης, που την αναπτύσσουν ενεργητικά μέσα από τη νοηματοδότηση των εμπειριών (Dewey, 1916, Πολέμη – Τοδούλου, 2005).
- **Η ανάπτυξη ομαδικότητας ανάμεσα στους φοιτητές και εξοικείωσης της ομάδας των φοιτητών με την ομάδα των ειδικών του Κέντρου.** Έτσι, όπως ήδη αναφέρθηκε, οι φοιτητές μπορούν να αλληλοϋποστηρίζονται και να εργάζονται σε μικρές ομάδες, με σύνθεση που αλλάζει ανάλογα με το έργο και τον χώρο εργασίας. Παράλληλα κάθε ομάδα φοιτητών αναπτύσσει σταδιακά δική της δυναμική, που μπορεί να αξιοποιείται στην πορεία της εκπαίδευσής τους (Πολέμη – Τοδούλου, 2005, Polychroni et al, 2008).

Για κάθε ειδικότητα ασκούμενων έχει συνταχθεί ειδικό πρόγραμμα άσκησης σε συνεργασία με τους αντίστοιχους ειδικούς του Κέντρου. Κάθε ασκούμενος ενημερώνεται για το πρόγραμμά του στην έναρξη της άσκησής του στο Κέντρο. Το πρόγραμμα αυτό διαμορφώνεται με τέτοιο τρόπο, ώστε οι εκπαιδευόμενοι φοιτητές να αποκτούν την απαραίτητη κλινική εμπειρία στην ειδικότητά τους και παράλληλα να εξοικειώνονται με τον

τρόπο λειτουργίας του Κέντρου. Η υλοποίηση του προγράμματος εκπαίδευσης γίνεται με ευθύνη: (α) του ασκούμενου, (β) του προσωπικού του επόπτη και (γ) του υπεύθυνου ειδικότητας. **Συνοπτικά το προσωπικό πρόγραμμα κάθε φοιτητή στηρίζεται στους εξής άξονες:** (α) Ο φοιτητής αποκτά τη μεγαλύτερη δυνατή εμπειρία από τη λειτουργία του τμήματος, που σχετίζεται με την ειδικότητά του. (β) Παράλληλα εκπαιδεύεται στην πρώτη επαφή με τις οικογένειες των εξυπηρετούμενων, που ζητούν βοήθεια από το Κέντρο. (γ) Στον ειδικό παιδότοπο του Κέντρου έρχεται σε επαφή με πολλά παιδιά που παρακολουθούνται στο Κέντρο, ενώ απασχολούνται δημιουργικά, μέχρι την ώρα της εξέτασής τους από τους ειδικούς ή ενόσω γίνεται συνεργασία με τους γονείς τους. (δ) Συμμετέχει σε διαγνωστικές συνεντεύξεις όλων των ειδικοτήτων με παιδιά, γονείς ή οικογένειες.

Παράλληλα με την προσωπική τους άσκηση οι φοιτητές συμμετέχουν σε δύο ομαδικές εκπαιδευτικές δραστηριότητες, τις οποίες οργανώνει η ομάδα εκπαίδευσης και είναι οι εξής (Σιγάλας και συν., 2012):

- **Σεμινάριο αξιοποίησης των πρώτων πληροφοριών, που δίνει η οικογένεια, συνήθως τηλεφωνικά.** Οι πληροφορίες αυτές καταγράφονται στα «παραπεμπτικά» από το τμήμα εφημερίας του Κέντρου και χρησιμεύουν για την επιλογή κατάλληλης ομάδας ειδικών για κάθε οικογένεια που ζητάει βοήθεια από το Κέντρο μας. Επιπλέον, βάσει των αρχικών αυτών πληροφοριών, δίνονται οι πρώτες κατευθυντήριες οδηγίες εργασίας στην ομάδα των ειδικών που αναλαμβάνει την κάθε οικογένεια (τη «θεραπευτική ομάδα»). Το σεμινάριο αυτό, που γίνεται κάθε εβδομάδα, διευθύνεται από τον Υπεύθυνο Εκπαίδευσης του Κέντρου. Στη διάρκεια του επικρατεί «φιλική» ατμόσφαιρα, που αφενός επιτρέπει την ανάπτυξη εξοικείωσης μέσα στην ομάδα των φοιτητών, αλλά και με τον υπεύθυνο εκπαίδευσης, και, αφετέρου, επιτρέπει στους φοιτητές να αναπτύξουν πρωτοβουλία και να εκφράσουν διαγνωστικές και θεραπευτικές ιδέες – προτάσεις για κάθε συζητούμενο παραπεμπτικό, που συχνά ξεπερνά τα όρια της ειδικότητάς τους. Εκπαιδεύονται έτσι να εργάζονται συμπληρωματικά σε παιδοψυχιατρική ομάδα, που, όπως γνωρίζουμε, αποτελείται από πολλές ειδικότητες, με διαφορετικές γνώσεις η καθεμιά (Στεφανάτος, 1989, Δημοπούλου – Λαγωνίκα και συν., 2006).

Η συζήτηση των παραπεμπτικών, που αναλαμβάνουν να διαλέξουν οι ίδιοι οι φοιτητές, στηρίζεται στα εξής ερωτήματα: (α) Τι διαγνωστικές σκέψεις μπορούν να γίνουν για την οικογενειακή δυναμική. (β) Τί διαγνωστικές σκέψεις μπορούν να γίνουν για το παιδί, που ζητά η οικογένεια να εξεταστεί στο Κέντρο. (γ) Πώς συνδέεται η λειτουργία της οικογένειας με τη λειτουργικότητα ή τις δυσκολίες του παιδιού. (δ) Ποιές ειδικότητες προτείνεται να αναλάβουν θεραπευτικά την οικογένεια και (ε) Ποιές αρχικές οδηγίες μπορούν να δοθούν στη θεραπευτική ομάδα για τη διαγνωστική και θεραπευτική εργασία με το παιδί και την οικογένεια.

- **Σεμινάριο εξοικείωσης με τις αρχές και την πρακτική της λειτουργίας του Κέντρου.** Οργανώνεται από την Ομάδα Συντονισμού Εκπαίδευσης και σ' αυτό διδάσκουν τα μέλη της, καθώς και οι υπεύθυνοι των κλινικών τμημάτων του Κέντρου. Διεξάγεται σε εβδομαδιαία βάση και διαρκεί δύο ώρες κάθε φορά. Στόχος του δεν είναι η παροχή ακαδημαϊκών γνώσεων, που έτσι κι αλλιώς έχουν δοθεί σε αφθονία στους εκπαιδευόμενους στα χρόνια των σπουδών τους, αλλά, όπως λέει και ο τίτλος: (α) η ευαισθητοποίηση των φοιτητών στη συστημική θεώρηση, πάνω στην οποία στηρίζεται η λειτουργία του Κέντρου, και (β) η εξοικείωσή τους με τον τρόπο εργασίας των ειδικών του Κέντρου. Για την επίτευξη του πρώτου στόχου χρησιμοποιούνται αρχές της βιωματικής εκπαίδευσης και της αξιοποίησης της ομαδικής διεργασίας, όπως έχουν ήδη περιγραφεί, ενώ για τον δεύτερο στόχο χρησιμοποιούνται κυρίως κλινικές παρουσιάσεις και θεωρητικές εισηγήσεις.

Παραδείγματα Βιωματικών Ασκήσεων

1. Άσκηση διεργασίας ομάδας

Η άσκηση αυτή γίνεται στο σεμινάριο εξοικείωσης με τη λειτουργία του Κέντρου και αφορά την ανάπτυξη και τη μελέτη της ομαδικής διεργασίας των φοιτητών. Παράλληλα αποτελεί για τους φοιτητές μια πρώτη εμπειρία του τρόπου, με τον οποίο γίνεται η ομαδική εκπαίδευση και θεραπεία από ορισμένους κατάλληλα εκπαιδευμένους ειδικούς του Κέντρου. Συνήθως η άσκηση διεξάγεται, όταν οι φοιτητές βρίσκονται ήδη αρκετούς μήνες στο Κέντρο, ώστε να έχουν αναπτύξει επικοινωνία και συνεργασία μεταξύ τους σε διάφορες δραστηριότητες.

Η άσκηση αφορά μια εμπειρία στη **Συλλογική Συναλλακτική Τεχνική Ομάδας**, όπως την έχουν περιγράψει οι Γ. και Β. Βασιλείου και την εφαρμόζαν προκειμένου να ρυθμίζουν την ανάπτυξη της διεργασίας των θεραπευτικών και εκπαιδευτικών τους ομάδων, καθώς και την προσωπική διαφοροποίηση των μελών τους (Polychroni et al, 2008, Vassiliou & Vassiliou, 1983, Βασιλείου, 1988). Ακολουθεί την εξής διαδικασία: (α) Αρχικά τα μέλη της ομάδας - συνήθως έως εννέα (9) μέλη- έχουν την ευκαιρία να εκφράσουν συμβολικά σκέψεις και συναισθήματα ζωγραφίζοντας – σχεδιάζοντας – μουτζουρώνοντας σε μια λευκή κόλα χαρτί, (β) η ομάδα επιλέγει την εικόνα που εκφράζει τους προβληματισμούς των περισσότερων μελών της, (γ) τα μέλη της ομάδας προβάλουν στην εικόνα που διάλεξαν σκέψεις, συναισθήματα και προσωπικές αναμνήσεις (στην προκειμένη περίπτωση ζητήθηκε να σχετίζονται με εκπαιδευτικές τους εμπειρίες), (δ) με βάση το υλικό αυτό ακολουθεί συζήτηση, που συντονίζεται από τον εκπαιδευτή.

Η συζήτηση στη διάρκεια της εν λόγω άσκησης αφορά ανταλλαγή σκέψεων και συναισθημάτων των μελών της ομάδας σε σχέση με την παρούσα εμπειρία τους, καθώς και τις σχέσεις τους με τους υπόλοιπους ασκούμενους σπουδαστές και με το προσωπικό του

Κέντρου. Αποφεύγονται πιο προσωπικά θέματα, γιατί ξεφεύγουν από τον σκοπό της εκπαίδευσής τους. Στη συνέχεια, αφού η ομάδα φθάσει σε ορισμένα συμπεράσματα, λήγει η φάση αυτή της άσκησης και ο εκπαιδευτής ζητά από το σύνολο των εκπαιδευομένων να χωριστούν σε τρεις μικρές ομάδες και να μοιραστούν παρατηρήσεις, σκέψεις και συναισθήματα σε σχέση με τη συγκεκριμένη εμπειρία τους. Τα συμπεράσματα – ερωτήματα των μικρών ομάδων συζητούνται στην ολομέλεια.

Η μελέτη του υλικού που προκύπτει στη διάρκεια της άσκησης (*εικόνες, αναμνήσεις, συναισθήματα των μελών της εσωτερικής ομάδας, συμπεράσματα, ερωτήματα των ομάδων συζήτησης, συμπεράσματα της ολομέλειας*) γίνεται με τρόπο που έχει περιγραφεί από τους δημιουργούς της συγκεκριμένης τεχνικής και παρέχει πληροφορίες για τη διεργασία της ομάδας των φοιτητών, καθώς και για τον τρόπο ένταξής της στο ευρύτερο πλαίσιο του Κέντρου. Συνεπώς, με την άσκηση αυτή επιτυγχάνονται **οι εξής στόχοι**: (α) Οι εκπαιδευόμενοι έχουν μια εμπειρία ανάπτυξης ουσιαστικής επικοινωνίας σε ομαδικό πλαίσιο, που μπορεί να τους είναι χρήσιμη για την περαιτέρω ανάπτυξη συνεργασίας μεταξύ τους, για τη βελτίωση της επικοινωνίας σε επαγγελματικό επίπεδο, καθώς και τον προγραμματισμό της περαιτέρω προσωπικής τους εκπαίδευσης· (β) μπορούν να εξαχθούν στοιχεία για τη λειτουργία της ομάδας των φοιτητών στην παρούσα φάση της εκπαίδευσής τους χρήσιμα για τον περαιτέρω προγραμματισμό των εκπαιδευτικών τους δραστηριοτήτων· γ) μπορούν επίσης να εξαχθούν πληροφορίες για τη σχέση των φοιτητών με το προσωπικό του Κέντρου, ώστε να γίνουν και στον τομέα αυτόν κατάλληλες τροποποιήσεις, αν χρειάζονται.

Θα παρουσιαστεί υλικό από την άσκηση δύο ομάδων φοιτητών. Η πρώτη ομάδα τελείωσε σχετικά πρόσφατα την άσκησή της στο Κέντρο, ενώ η δεύτερη εκπαιδεύτηκε την περίοδο που οι ειδικοί του Κέντρου είχαν απολυθεί προσωρινά και το μέλλον του ίδιου του Κέντρου ήταν αβέβαιο (2013-2014).

Η πρώτη ομάδα ψήφισε την **εικόνα 1 (Παράρτημα)**. Από την ανάλυση των συναισθημάτων και των αναμνήσεων των φοιτητών, που εξετάζονται σε αλληλουχία, προκύπτουν τα εξής θέματα: «Το μέλλον είναι απροσδιόριστο, νιώθεις χαμένος. Αλλά έρχεσαι σε επαφή με τον άλλον, που είναι χαρούμενος, που νομίζει ότι σου χρωστάει πολλά και ψάχνει συνέχεια τρόπο να σε ξεπληρώσει, που σου κάνει δώρα, λέει καλά λόγια για σένα. Έτσι καταλαβαίνεις ότι αυτό που κάνεις είναι σημαντικό και ότι άνθρωποι στηρίζονται επάνω σου - Αυτό που βρίσκεται γύρω σου είναι γκρι, μίζερο. Αλλά υπάρχουν δίπλα σου άνθρωποι, με άλλους από τους οποίους ταιριάζεις και με άλλους όχι. Βιώνεις όμορφες εμπειρίες με ισότιμους και με ειδικούς - Βιώνεις άγχος, ταλαιπωρείσαι, δεν έχεις άλλη υπομονή. Αλλά απέκτησες γνώσεις, άλλαξες κάποιες προσωπικές σου απόψεις, γνώρισες ανθρώπους που σε βοήθησαν - Ο ανώτερος σε ενημερώνει διεξοδικά. Παρατηρείς μια χαρούμενη νότα στο πλαίσιο του – Είσαι αγχωμένος, γιατί σου ανατίθενται αρκετές αρμοδιότητες και ευθύνες... και πρέπει να

αποκτήσεις γρήγορα πολλές επιδεξιότητες. *Αλλά με τον καιρό εξοικειώνεσαι. Τελικά σου μένει η εντύπωση μιας ευχάριστης εμπειρίας, η οποία περιλαμβάνει (εκτός από τα πιο πάνω) το κλίμα και την συνεργασία με τους άλλους».*

Μπορεί να συμπεράνει λοιπόν κανείς ότι: (α) Η ομάδα θεωρεί ότι έχει αβέβαιο μέλλον (αφού τα μέλη της κλείνουν τον κύκλο της εκπαίδευσής τους στο ΚΠΨΥ), ενώ το ίδιο ισχύει και για τα μέλη της, που ολοκληρώνουν την ακαδημαϊκή τους εκπαίδευση. (β) Τα μέλη της ομάδας αναλαμβάνουν αυξημένες υποχρεώσεις, νιώθουν αγωνία γι' αυτό, αλλά παράλληλα αποκτούν εμπειρία και γνώσεις, ενώ βρίσκουν υποστήριξη και παίρνουν επιβράβευση και (γ) βρίσκονται σε χώρο, όπου επικρατεί θετική συγκινησιακή ατμόσφαιρα, τόσο στο επίπεδο των ισότιμων, όσο και ανάμεσα στους ειδικούς. Έτσι μένουν με την εντύπωση μιας ευχάριστης εμπειρίας και καλής συνεργασίας.

Το δεύτερο παράδειγμα διεργασίας αφορά, όπως αναφέρθηκε, μια ομάδα φοιτητών που εκπαιδεύτηκε στο Κέντρο σε μια περίοδο αβεβαιότητας για τη συνέχιση τόσο της εργασίας πολλών ειδικών σ' αυτό, αλλά και της ίδιας της λειτουργίας του Κέντρου. Η **εικόνα 2 (Παράρτημα)** είναι η ψηφισμένη από την ομάδα αυτήν. Τα συναγόμενά τους είναι τα εξής: *«Αναγκάζεσαι να προσαρμοστείς γρήγορα στο πλαίσιο χωρίς κανείς να σου δείξει τον τρόπο, έτσι όπως θα ήθελες. Έτσι νιώθεις αγωνία και φόβο, αν θα τα καταφέρεις να κάνεις υπεύθυνη εργασία - Η βαρύτητα των προβλημάτων που καλείσαι να αντιμετωπίσεις σε επιβαρύνει συγκινησιακά. Ξέρεις ότι δεν πρέπει να εμπλέκεσαι τόσο πολύ, αλλά δεν μπορείς να το σταματήσεις και σε οδηγεί σε απόγνωση - Παραβιάζονται τα όριά σου. Με δυσκολία ελέγχεις τον θυμό σου προκειμένου να δημιουργηθεί σχέση εμπιστοσύνης - Διαπιστώνεις κακοποίηση, η οποία εκλογικεύεται απίστευτα. Βιώνεις έντονη δυσφορία που δυσκολεύεται να ελέγξεις - Σου αρέσει πολύ αυτό που θέλεις να σπουδάσεις, αλλά ο υπεύθυνος σε αποθαρρύνει πολύ... δεν έχεις ακούσει ούτε ένα μπράβο. Έτσι μειώνονται οι δυνατότητές σου - Συμβαίνουν ένα σωρό γεγονότα με γρήγορες εναλλαγές, που κάθε φορά προκαλούν διαφορετικό συναίσθημα. Ελπίζει κανείς ότι οι εμπειρίες που αποκτά θα τον βοηθήσουν αργότερα στην επαγγελματική του ζωή».*

Και αυτή η ομάδα ασκουμένων αναλαμβάνει «βαρύ» έργο, που προκαλεί αγωνία στα μέλη της, αλλά εδώ δεν βρίσκουν υποστήριξη ή επιβράβευση, γεγονός που δημιουργεί αρνητική συγκινησιακή ατμόσφαιρα με δυσφορία, θυμό και αποθάρρυνση. Δεν είναι αυτή η ατμόσφαιρα που επικρατεί στο ΚΠΨΥ, όπως θα φανεί και από όσα θα ακολουθήσουν. Αλλά στην περίοδο που ασκήθηκε η συγκεκριμένη ομάδα, το Κέντρο βίωσε τις συνέπειες της κοινωνικο-οικονομικής κρίσης, που υπάρχει στη χώρα μας, με τη μεγαλύτερη μέχρι σήμερα σφοδρότητα. Το προσωπικό είχε μειωθεί λόγω πρόωρων συνταξιοδοτήσεων και διακοπών συμβάσεων, ενώ όσοι συνέχιζαν να εργάζονται βρέθηκαν σε κατάσταση μεγάλης εργασιακής ανασφάλειας. Παράλληλα υπήρξε προσωρινή απόλυση όλου του προσωπικού και αναστολή

της λειτουργίας του Κέντρου, που δεν ήταν γνωστό αν θα συνεχίσει να υπάρχει (ή αν θα διαλυόταν και οι εργαζόμενοι θα διασκορπίζονταν σε άλλες υπηρεσίες). Οι συνθήκες αυτές ήταν αναμενόμενο να επηρεάσουν αρνητικά και τις εκπαιδευτικές συνθήκες στο Κέντρο (WHO, 2011, Καραϊσκού και συν., 2012, Μαλλιαρού και Σαράφης, 2012). Σταδιακά βεβαίως υπήρξε αναδιοργάνωση και συντονισμός στη λειτουργία του χώρου, κάτι που, όπως διαπιστώνεται στο πρώτο παράδειγμα διεργασίας, επηρέασε θετικά και την εκπαίδευση των φοιτητών.

2. Άσκηση κλεισίματος εκπαιδευτικής ομάδας

Η άσκηση αυτή γίνεται στο τέλος της εκπαίδευσης κάθε ομάδας φοιτητών και εντάσσεται στο σεμινάριο εξοικείωσης με τη λειτουργία του Κέντρου. Περιλαμβάνει τα εξής (**Παράρτημα, πίνακας 1**):

1. Αρχικά οι φοιτητές συμπληρώνουν ένα ατομικό ερωτηματολόγιο αξιολόγησης της εκπαιδευτικής τους εμπειρίας στο Κέντρο (**Παράρτημα, πίνακας 2**). Το ερωτηματολόγιο αυτό αποτελείται από 9 ερωτήσεις, από τις οποίες 8 είναι κλειστές και βαθμολογούνται με 1 - 5, που αντιστοιχούν σε «πολύ λίγο – λίγο – μέτρια – πολύ – πάρα πολύ» (σύμφωνα με την κλίμακα Likert – Γαλάνης, 2012). Η 9^η ερώτηση είναι ανοιχτή και συμπληρώνεται ελεύθερα από κάθε φοιτητή. Η συμπλήρωση των ερωτηματολογίων γίνεται ανώνυμα. Οι μέσοι όροι των βαθμολογιών στα ποσοτικά ερωτήματα για οκτώ ομάδες τα έτη 2011 έως 2015, είναι: Α: 4,28 – Β: 4,43 – Γ: 3,94 – Δ: 4,47 – Ε: 4,45 – ΣΤ: 4,16 – Ζ: 4,53 – Η: 4,22. Δεν βρέθηκαν ουσιώδεις διαφορές στην ξεχωριστή βαθμολόγηση κάθε ομάδας σπουδαστών.

2. Οι εκπαιδευόμενοι χωρίζονται σε υποομάδες (με 3 – 5 άτομα η κάθε ομάδα) και συζητούν τις εμπειρίες τους από την άσκηση στο Κέντρο.

3. Κάθε υποομάδα ζωγραφίζει σε μεγάλο χαρτί κάτι που να σχετίζεται με την εκπαιδευτική τους εμπειρία

4. Κάθε υποομάδα γράφει ένα γράμμα καλωσορίσματος προς την νέα ομάδα ασκουμένων. Αποσπάσματα των γραμμάτων αυτών θα αναφέρουμε και θα σχολιάσουμε πιο κάτω.

5. Οι υποομάδες καταθέτουν τα γράμματα και τις εικόνες στην ολομέλεια. Ακολουθεί συζήτηση από την οποία προκύπτουν συμπεράσματα και ερωτήματα. Όλο το γραπτό υλικό της άσκησης μένει στον εκπαιδευτή και είναι απόρρητο (προφανώς το ίδιο ισχύει και για κάθε άλλη βιωματική άσκηση του σεμιναρίου).

Τα αντίστοιχα αποτελέσματα από μια πρόσφατη ομάδα φοιτητών είναι τα εξής: Οι μέσοι όροι της βαθμολόγησης των ατομικών ερωτημάτων (**Πίνακας 2**) ήταν: Α: 4,3, Β: 4,5, Γ: 3,9, Δ:

3,9, Ε: 4,1, ΣΤ: 3,8, Ζ: 4,6, Η: 4,3. Φαίνεται λοιπόν ότι τα μέλη της ομάδας ήταν πολύ ευχαριστημένα από την εκπαίδευσή τους στο ΚΠΨΥ. Οι κάπως χαμηλότερες βαθμολογίες στα ερωτήματα «Γ» και «Δ» πιθανώς δείχνουν την επιθυμία των φοιτητών να αναλαμβάνουν πιο υπεύθυνη εργασία και να εντάσσονται έτσι περισσότερο στην διεπιστημονική ομάδα του Κέντρου. Η σχετικά χαμηλή βαθμολογία του ερωτήματος «ΣΤ» πιθανώς φανερώνει ότι κάποιοι φοιτητές δεν κατάφεραν να ενταχθούν ικανοποιητικά στην ομάδα τους. Σημειωτέον ότι η βαθμολόγηση του συγκεκριμένου ερωτήματος παρουσίαζε μεγάλη διακύμανση, από 2 έως 5.

Οι εκπαιδευόμενοι χωρίστηκαν σε δύο υποομάδες και έτσι έγραψαν δύο γράμματα καλωσορίσματος. Παρουσιάζονται εκτενή αποσπάσματα από τα γράμματα αυτά:

Πρώτο γράμμα: «Ψαράκια καλωσορίσατε στον παράδεισο της γνώσης και της εμπειρίας. Μη μασάτε πουθενά! Να προσέχετε τον εαυτό σας! Καλό Χειμώνα! Μη τους βλέπετε όλους τόσο σοβαρούς. Κατά βάθος είναι όλοι τους γλυκούληδες. Μην ψαρώσετε όταν σας κάνουν τους σοβαρούς, υπήρξαν και αυτοί κάποτε φοιτητές. Όταν σας πετύχει στο ασανσέρ ο κ. Κ. και σας ρωτήσει 'τι καλό αποκόμισες σήμερα', ότι και να απαντήσετε είναι σωστό... Θα έρθουν στιγμές που, όταν είστε στο αρχείο, θα βρίσκετε. Κρατήστε την ψυχραιμία σας. Ο φάκελος που ψάχνετε είναι μέσα στο κτίριο κρυμμένος. Όταν δεν αντέχετε άλλο, να παίρνετε βαθιές ανάσες. Να είστε πάντα ευγενικοί με τους εξυπηρετούμενους. Δεν ξέρεις ποτέ τι δυσκολίες κουβαλά ο κάθε άνθρωπος στη ζωή του. Στον παιδότοπο όταν θα έχετε 20 παιδιά να τα βάζετε όλα να ζωγραφίζουν → να θυμάστε: Ο φόνος διώκεται ποινικά...».

Δεύτερο γράμμα: «Αγαπητά μας παιδιά, ας ελπίσουμε ότι σήμερα ήρθατε στην ώρα σας... Την θυρίδα την ελέγξατε; Τι, όχι; Καλά, παραγγείλετε πρώτα ένα καφέ... Να θυμάστε να είστε εφευρετικοί. Πάντα κάτι χάνεται κάπου, κάπως, κάποτε. Να έχετε υπομονή με τους γονείς, όταν ψάχνουν: 'Αχ, δεν θυμάμαι με ποιον έχω ραντεβού!', 'αριθμό φακέλου;;; Το πρωτόκολλο εννοείτε;'. Εντάξει, αρκετά σας ψαρώσαμε. Χαλαρώστε. Όλα θα πάνε καλά στο τέλος. Οι 6 μήνες θα περάσουν νεράκι. Καλή αρχή!!!».

Είναι φανερό από τα γράμματα αυτά ότι οι φοιτητές εντάσσονται ενεργά στις δραστηριότητες του Κέντρου, εργάζονται εντατικά και έρχονται σε επαφή με γονείς και παιδιά. Επιπλέον, ενώ όλες οι ομάδες ασκουμένων εργάζονται με μεγάλη υπευθυνότητα και με συνεχή επίβλεψη και

καθοδήγηση, εκφράζονται χωρίς φόβο, με θάρρος και χιούμορ, κάτι για το οποίο όλοι οι ειδικοί του Κέντρου που ασχολούνται με την εκπαίδευση, είναι ιδιαίτερα υπερήφανοι.

Οι δύο ομάδες φοιτητών ζωγράφισαν τις **εικόνες 3 και 4 (Παράρτημα)**. Οι τίτλοι που έδωσαν είναι: «Το ωραίο μας σπίτι» και «Εμπειρίες ζωής και επαγγελματικές εμπειρίες».

Όσον αφορά τα συμπεράσματα των φοιτητών, όπως κατατέθηκαν στην ολομέλεια, η πρώτη ομάδα έγραψε: «Για όλους μας η εμπειρία στο Κέντρο κρίνεται πολύ θετική. Όλοι ασκήσαμε και ενισχύσαμε τις δεξιότητές μας και γενικώς μάθαμε να διαχειριζόμαστε καλύτερα τους άλλους. Επιπλέον διευρύνουμε τις γνώσεις μας και νοιώσαμε ο καθένας ισότιμο μέλος της διεπιστημονικής ομάδας. Ακόμη, πολύ βοηθητικό για όλους μας ήταν η πραγματοποίηση των εκπαιδευτικών (εννοούν τα δύο ομαδικά σεμινάρια), γιατί μέσω αυτών υπήρξε καλύτερη σύνδεση της ομάδας. Τέλος σε όλους ενισχύθηκε το αίσθημα ομαδικότητας και συνεργασίας με τους άλλους επαγγελματίες».

Το γραπτό της δεύτερης ομάδας ήταν πιο επιγραμματικό και συγκινησιακό. Το αποτελούσε μια πρόταση: «Εμπειρίες ζωής – επαγγελματικές εμπειρίες» (εννοώντας πιθανώς ότι, όταν δουλεύει κανείς με τον άνθρωπο, οι προσωπικές του εμπειρίες αλληλεπιδρούν και αλληλοενισχύονται με τις, λεγόμενες, επαγγελματικές), δύο συναισθήματα: «Αυτοπεποίθηση, απογοήτευση (θα ήθελα περισσότερα), τις λέξεις «εμπειρίες, όρια (δική τους υπογράμμιση), επαγγελματίες, βαθμιαία πρόοδος, όλα καλά, γέλια», ενώ τέλος εξέφρασαν θετικά συναισθήματα προς ορισμένους εκπαιδευτές γράφοντας τα ονόματά τους μέσα σε «καρδούλες».

Αντί Επιλόγου

Προκειμένου να δοθεί η δυνατότητα στους ασκούμενους να αποκτήσουν τις απαραίτητες δεξιότητες και τα εφόδια και να καλλιεργήσουν επαγγελματική ευσυνειδησία και στάση, χρειάζεται να αναπτύσσεται μια διαρκής και πολύπλευρη αλληλεπίδραση μαζί τους, με σεβασμό, ενίσχυση και επιβράβευση. Η εμπειρία του ΚΠΨΥ έχει δείξει ότι για να μπορέσουν οι ασκούμενοι φοιτητές να προσεγγίσουν τις ανάγκες των προσώπων, που τους εμπιστεύονται, με γνώση, κατανόηση και ευαισθησία, χρειάζεται να αναπτύσσεται τόσο μεταξύ τους, όσο και με τους ειδικούς / εκπαιδευτές τους, ολόπλευρη αλληλεπίδραση, ομαδικότητα και συνεργατικότητα. Επιπλέον οι ασκούμενοι έχουν καθημερινά την ευκαιρία να παρατηρούν πώς οι ειδικοί του Κέντρου αναλαμβάνουν καθημερινά το 100% της ευθύνης να φέρουν σε πέρας τη διαγνωστική και θεραπευτική διαδικασία με κάθε εξυπηρετούμενο, έχοντας απόλυτη υποστήριξη από τους συναδέλφους τους.

Δεν φθάνει όμως αυτό. Χρειάζεται οι εκπαιδευτές να φροντίζουν για τη διαρκή προσωπική και επιστημονική τους εκπαίδευση και ανάπτυξη, καθώς και για την καλλιέργεια σχέσεων συνεργασίας και εμπιστοσύνης μεταξύ τους, έτσι ώστε να είναι πάντοτε σε θέση να ανταποκρίνονται στις ανάγκες των σπουδαστών, λειτουργώντας παράλληλα ως πρότυπα γι' αυτούς. Αυτός είναι ο κυριότερος παράγων της βιωματικής άσκησης στο Κέντρο Παιδοψυχικής Υγιεινής (Karagiannis et al, 1996, Polychroni et al, 2008).

Είναι βέβαιο ότι, εάν μια εκπαιδευτική διαδικασία είναι χρήσιμη για τους εκπαιδευόμενους τότε θα αποβαίνει πολύπλευρα επωφελής και για τους εκπαιδευτές. Έτσι καλλιεργείται σχέση ανατροφοδότησης και συνεξέλιξης μεταξύ των δύο ομάδων, η οποία γίνεται για όλους ευκαιρία αναστοχασμού και πρόκληση επαναδιαπραγμάτευσης του ρόλου, των δεξιοτήτων και της προσωπικής πορείας (Πολέμη – Τοδούλου, 2005).

Αξίζει λοιπόν να εκφραστεί εκτίμηση, ευγνωμοσύνη και αγάπη για αυτούς τους νέους και ωραίους ανθρώπους, τους αυριανούς επαγγελματίες που με τη ζεστασιά, τη ζωντάνια, την αισιοδοξία, τη φρέσκια ματιά, το χιούμορ, τη νέα γνώση και την ανοιχτότητά τους, γίνονται πηγή έμπνευσης για αξιοποίηση νέων δημιουργικών ιδεών, αλλά και πρόκληση για όλους τους εργαζομένους στο ΚΠΨΥ, ειδικούς και μη, ώστε να αναπτύσσουν την παραγωγικότητα, τη δημιουργικότητα και τη ζωτικότητα τους ως Ειδικοί... και ως Άνθρωποι!

Βιβλιογραφία

- Alifragi – Sakka M., Sigalas I.M., Kalyva C., Karagiannis D. (2001). *Experiential Training of Teachers for Guidance and Counseling in Schools. IVth European Conference of the European Family Therapy Association*, Budapest (Hungary).
- Courau, S. (2005). *Τα βασικά “εργαλεία” του εκπαιδευτή ενηλίκων*. Μεταίχμιο, Αθήνα, σελ. 28.
- Dewey, J. (1916). *Education and Democracy*. The Free Press, New York.
- Elias, J. (1979). Andragogy Revisited, *Adult Education*, 29 (4), p. 252 – 256.
- <http://www.kepsya.gr/>
- Karagiannis, D., Sigalas, I.M., Marketos, N., Iakovou, L., Antoniou, P., Kanakaris, S., Kaliva, Ch. (1996). Athens Child Mental Health Centre - The Application of Systemic Epistemology in a Public Health Service. *8th World Congress of the International Family Therapy Association, Athens* (Booth presentation).
- Marples, R. (επιμ.) (2003). *Οι Σκοποί της Εκπαίδευσης*. Μπφρ. Π.Σ. Χατζηπαντελή. Εκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα.
- Peters, R.(επιμ.). (1967). *The Concept of Education*. Routledge and Kegan Paul, London.

- Polychroni, K. (2016). A Multi-level, Multi-focal, Multi-voiced Journey: Not without Family Therapy – Not with Family Therapy Alone. In: Borcsa M. and Stratton P. (eds.): *Origins and Originality in Family Therapy and Systemic Practice*, European Family Therapy Association Series, Springer International Publishing, Switzerland, p. 187-212.
- Polychroni K., Gournas G. & Sakkas D. (2008). Actualizing Inner Voices and the Group Process: Experiential Systemic Training in Personal Development. *Human Systems*, 19: 26 – 43.
- Rogers, C. (1972). *Liberté pour Apprendre*, Dunod, Paris.
- Rogers, C. (1961). *On Becoming a Person*. Houghton – Mifflin, Boston.
- World Health Organization, Regional Office for Europe (2011). *Impact of Economic Crises on Mental Health*.
- Vassiliou, G. & Vassiliou, V. (1983). On the Diogenes Search: Outlining a Dialectic – Systemic Approach concerning the functioning of Anthropos and Suprasystems. In Pines M. (ed.), *The Evaluation of Group Analysis*. Routler & Kegan, London.
- Βασιλείου, Γ.Α. (1988). Ο Άνθρωπος σαν Σύστημα. Μια παρουσίαση για τον Παιδοψυχίατρο. Στο: Τσιάντης Γ. και Μανωλόπουλος Σ. (εκδ.), *Σύγχρονα Θέματα Παιδοψυχιατρικής*, Καστανιώτης, τόμος 1, ΙΙΙ, σελ. 259 – 274.
- Γαλάνης, Π. (2012). Χρησιμοποιώντας το κατάλληλο ερωτηματολόγιο στις επιδημιολογικές μελέτες. *Αρχεία Ελληνικής Ιατρικής*, 29 (6), σελ. 744-755.
- Δημοπούλου – Λαγωνίκα, Μ., Μουζακίτης, Χ. και Ταυλαρίδου – Καλούτση, Α. (2006). *Μεθοδολογία Κοινωνικής Εργασίας – Μοντέλα Παρέμβασης. Από την Ατομική στη γενική – ολιστική προσέγγιση*. (κεφάλαιο 3, 4 σελ. 69-124). Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα.
- Καλλινικάκη, Θ. (2011). *Κοινωνική Εργασία στην Εκπαίδευση. Στα θρανία των ετεροτήτων*. (κεφάλαιο 2, σελ. 73-88). Εκδόσεις ΤΟΠΟΣ, Αθήνα.
- Κανδυλάκη, Α. (2008). *Η Συμβουλευτική στην Κοινωνική Εργασία. Δεξιότητες και Τεχνικές*. (κεφάλαιο 1, σελ. 33-79, κεφάλαιο 4, σελ. 207-227). Εκδόσεις ΤΟΠΟΣ, Αθήνα.
- Καραγιάννης, Δ. (1994). Η θεραπεία οικογένειας στην Παιδοψυχιατρική. Θεραπευτής και οικογένεια σε αλληλοαντίδραση. *Τετράδια Ψυχιατρικής*, 45, σελ. 43 – 46.
- Καραϊσκού, Α., Μαλλιάρου, Μ. και Σαράφης, Π. (2012). Οικονομική κρίση: Επίδραση στην υγεία των πολιτών και επιπτώσεις στα Συστήματα Υγείας. *Διεπιστημονική Φροντίδα Υγείας*, τόμος 4, τεύχος 2, σελ. 49-54.
- Κόκκος, Α. (2005). *Εκπαίδευση Ενηλίκων. Ανιχνεύοντας το πεδίο* (κεφάλαια 1 & 3). Εκδόσεις Μεταίχμιο, Αθήνα.
- Κοσμόπουλος, Α. και Μουλαδούδης, Γρ. (2003). *Ο Carl Rogers και η προσωποκεντρική του θεωρία για την Ψυχοθεραπεία και την Εκπαίδευση*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα.

- Μαλλιαρού, Μ. και Σαράφης, Π. (2012). Οικονομική κρίση. Τρόπος επίδρασης στην υγεία των πολιτών και στα συστήματα υγείας. *Το Βήμα του Ασκληπιού*, τόμος 11, τεύχος 1.
- Ξωχέλης, Π. (2015). *Εισαγωγή στην Παιδαγωγική*, Αφοί Κυριακίδη Εκδόσεις Α.Ε.
- Πολέμη – Τοδούλου Μ. (2005). Αξιοποίηση της διεργασίας της ομάδας στην εκπαίδευση (κεφάλαιο 10). Διδακτικό υλικό του προγράμματος εκπαίδευσης εκπαιδευτών, ΕΚΕΠΙΣ, Αθήνα.
- Σιγάλας, Ι.Μ., Τρακάκη, Θ., Αλιφραγκή Μ., Καραγιάννης, Δ. (2012). Ανάπτυξη ενός πολυεπίπεδου – πολυεστιακού εκπαιδευτικού προγράμματος. *Μετάλογος*, 22, σελ. 65 – 77.
- Στεφανάτος, Γ. (1989). Η παιδοψυχιατρική ομάδα. Αρχές και πλαίσια λειτουργίας της. Στο Τσιάντη Γ. και Μανωλόπουλου Σ.: *Σύγχρονα Θέματα Παιδοψυχιατρικής*, Τρίτος Τόμος, σελ. 341 – 392. Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα.
- Ταυλαρίδου – Καλούτση Α. και Παπαφλέσσα Θ. (2007). *Η Βιωματική Διδακτική στην Εκπαίδευση των Κοινωνικών Λειτουργών* (σελ. 193 – 236), Εκδόσεις Κριτική, Αθήνα.
- Τρακάκη, Θ. και Σιγάλας, Ι.Μ. (2013). Η αξιακή κρίση ως κινητήριο δύναμη στην εκπαίδευση ειδικών ψυχικής υγείας: Μια εφαρμογή συστημικής προσέγγισης στο Κέντρο Παιδοψυχικής Υγιεινής (ΚΠΨΥ) Αθήνας. *8^ο Πανελλήνιο Παιδοψυχιατρικό Συνέδριο*, Αθήνα.
- Χατζηθεοχάρους, Π., Νικολοπούλου, Β., Γιοβάννη, Ελ.: Εισαγωγή στην Εκπαίδευση Ενηλίκων. Υ.Π.Δ.Β.Μ.Θ. – ΓΓΔΒΜ – ΙΔΕΚΕ, Αθήνα, 2010.
http://edu4adults.blogspot.gr/2012/06/blog-post_3073.html.

Παράρτημα

Εικόνα 1.

Εικόνα 2.

Εικόνα 3.

Εικόνα 4.

Πίνακας 1. Άσκηση κλεισίματος εκπαιδευτικής ομάδας

1. Οι εκπαιδευόμενοι συμπληρώνουν ερωτηματολόγιο ατομικά (**Πίνακας 2**). Όλες οι ερωτήσεις πλην της τελευταίας, που είναι ανοικτή, βαθμολογούνται με 1 – 5, που αντιστοιχεί σε «πολύ λίγο» έως «πάρα πολύ».
2. Οι εκπαιδευόμενοι χωρίζονται σε υποομάδες (με 3 – 5 άτομα η κάθε ομάδα) και μοιράζονται τις εμπειρίες τους από την άσκηση στο Κέντρο.
3. Κάθε υποομάδα γράφει ένα γράμμα καλωσορίσματος προς την νέα ομάδα ασκούμενων.
4. Κάθε υποομάδα ζωγραφίζει σε μεγάλο χαρτί κάτι που να σχετίζεται με την εκπαιδευτική τους εμπειρία.
5. Οι υποομάδες καταθέτουν τα γράμματα και τις εικόνες στην ολομέλεια. Ακολουθεί συζήτηση.

Πίνακας 2. Ερωτηματολόγιο κλεισίματος της εκπαιδευτικής περιόδου

- Α.** Πώς αξιολογείς την εκπαιδευτική σου εμπειρία στο Κέντρο Παιδοψυχικής Υγιεινής;
- Β.** Κατά τη διάρκεια της Άσκησής σου, πιστεύεις ότι αξιοποίησες και ενίσχυσες τη θέση σου και το ρόλο σου ως Επαγγελματίας;
- Γ.** Σε ποιό βαθμό ένιωθες ότι αποτελούσες μέλος της Διεπιστημονικής Ομάδας του Κέντρου Παιδοψυχικής Υγιεινής;
- Δ.** Πόσο θεωρείς ότι σου δόθηκε η δυνατότητα να αναλάβεις προσωπική ευθύνη από τον Εκπαιδευτή σου;
- Ε.** Σε ποιό βαθμό ο Εκπαιδευτής σου, σου ανέθεσε υπεύθυνο έργο κατά τη διάρκεια της Άσκησής σου;
- ΣΤ.** Σε ποιό βαθμό αξιολογείς ότι ενίσχυσες τη σχέση σου μέσα στην Ομάδα των Ασκούμενων του Κέντρου Παιδοψυχικής Υγιεινής;
- Ζ.** Πώς θα αξιολογούσες τη βοήθεια που σου προσέφεραν οι Εκπαιδευτές σου;
- Η.** Πόσο θετική αξιολογείς τη σχέση σου με το υπόλοιπο προσωπικό του Κέντρου;
- Θ.** Ποιά είναι τα σημαντικότερα στοιχεία που κέρδισες μέσα από την εκπαιδευτική σου εμπειρία σ' αυτό το πλαίσιο ως Ειδικός και ως Άνθρωπος;